

FORRÁSOK

The 100 Year Game, NFL, SB LIII <https://www.youtube.com/watch?v=tJjluH1VnY> (Letöltve: 2019. március 20.)

H. Tomesz Tímea
főiskolai docens
EKE, Magyar Nyelvészeti Tanszék
<https://orcid.org/0000-0001-6152-6266>

SUMMARY

H. Tomesz, Tímea

Verbal and visual figures in advertisements of the 2019 Super Bowl

In the competitive world of advertising, entertainment and humour are increasingly important for grabbing the viewers' attention and enhancing entrenchment of information. In this paper, I study humorous linguistic and visual devices in advertisements of the 2019 Super Bowl. My goal is to explore how verbal and visual figures serve as means of making a humorous effect, grabbing the viewers' attention and inducing a higher level of entrenchment. The analysis presents the relationship between sports and advertising, explicates the notion of figures, and also discusses their role in advertisements.

The empirical material of the research is supplied by three billboards and a televised advertisement promoting the Super Bowl final.

Keywords: figures, imagery, advertisement, sports event, Super Bowl.

*Nem lévél(!) új a nap alatt – a létige egy sajtóságos alakja nyomában*¹

Lippay János *Posonyi kert* című munkájának számos lapján bukkan fel egy sajtóságos szóalak, a *lévél*:² „1664–1667: „Az vörösnek gyökere nagy öreg *lévél*, még az korontár répánál-is nagyobb némellyik, vöröses ugyan kívül, belől-is valamennyre” (II/147); „1664–1667: kinek levele mint-egy tenyéren. A' tetején sárga virága *lévél*: az után vörös gyümölcsök hoszúkás *lévél*” (I/107); „1664–1667: Ez, a' hideg helyet-is el-szenvedi: de az óltott kaiszi barack, nem igen kedvelli; hanem inkább, jó meg-kapált földet, és a' ház körül-való kertekben örömet *lévél*, csak a' Nap reá-szolgálhasson” (III/187).

¹ Jelen írás a 2020. októberéig zajlott NKFI/OTKA K 116217. számú munkálat (Versengő szerkezetek a középnyelvi élvonalban: változók elemzésén alapuló megközelítés), valamint a jelenleg zajló NKFI/FK 135186 (Regisztrerfüggő változatok a középnyelvi anyageit felhasználva készült).

² Az adatokat alapvetően betűhűen közlöm, ugyanakkor az *s*, a *z*, valamint az *ö-ő* és *ü-ű* grafémák a mai formára egységesítve jelennek meg.

Mai szemmel nézve a *lével* forma szerkezetét, jelentését és kialakulását tekintve egyaránt kérdéseket vet fel. Hogy ez korábban is így volt, azt jól mutatja, hogy a NySz. külön szócikként tárgyalja ezt az előfordulást, a *Magyar Nyelvőr* 12. évfolyamában pedig három írás is foglalkozik vele (Simonyi 1883: 461–2; Lukács 1883: 518–9; Király 1883: 560–1). Emellett 1884-ben Kiss Ignác is felveszi a *lével*-t a Káldi György nyelvhasználatáról szóló monográfiájának szószeredetébe az alábbi magyarázattal „a *lenni* igének frequentatívuma” (Kiss 1884: 53–4). Kiss Ignác a következőket idézi Káldi György vasárnapokra való prédikációiból (rövidebb kontextussal lásd Kiss 1884: 53–4):³ „1631: Azért, Meg-mutatom, hogy a’ minémű fogvatkozások egyéb Bírákban *lévelnek*, azok a’ Kristusban nem lehetnek.” (Káldi: Az vasárnapokra-valo predikatioknak első része: I, 28. [Advent II. vasárnapi]); „1631: Annak-fölötte, tudós és tudatlan, jó és gonosz-akaró, sok és kevés emberek-láttára chelekedett a’ Kristus Chodákat: de a’ tündér chodák, kevés-és tudatlan emberek-előtt *lévelnek*, és a’kik barátságért akár-mit-is hamar el-hisznek.” (Káldi: Az vasárnapokra-valo predikatioknak első része I, 61. [Harmadik predikáció]).

A *Magyar Nyelvőr*-ben elsőként Simonyi Zsigmond (1883: 460–1) tárgyalja a *lével*-t a Régi Magyar Költők Tára 4. *lejeltek* alakjához fűzött magyarázatra reagálva, helyretéve azt. Szilády Áron ugyanis a *lejt* szótóvel hozta összefüggésbe (RMKT 4: 295) az alábbi versrészlet alapján: „16. sz.: Lakodalomba gyakorta hogy gyűltek, / Tánczban, vígasságban együtt *lejeltek*” (Tolnai György Az szent Jóbról, RMKT 4: 59). Simonyi (1883: 462) rámutat arra, hogy a *lejel*~*leiel* alakváltozata a *lével* formának, amely a *lenni* képződményeként (származékaként) azonosítható, annak gyakorítója, illetve szinonimája (e téren párhuzamként utal a *metsz*~*metél* változatokra, ott mindkét képző gyakorítást és tartósságot fejez ki, D. Bartha 1958: 21, 23–4). A tövváltozatokkal kapcsolatban pedig még Balassi *lenni lélek* szerkezetét idézi („1693: *Tengek, nem élek, lenni sem lélek, / mert jutottam bűra*”⁴), ott a *lélek* pusztán ’vagyok’ jelentésben használatos.

A *j*-s és *v*-s alakváltozatokból arra következtethetünk, hogy a létige *le* ~ *lé* tövéhez járulhatott az ősi deverbális igeképző *-l*, amelynek – D. Bartha (1958: 21) alapján – *-al/-el* és *-ál/-él* változata is volt, jelentése pedig gyakorító és tartósságot jelölő (duratív) lehetett. Napjaink szóhasználatában ugyanakkor inkább a *habitualis* terminus fedné le a *lével* jelentését: olyan szituációt fejez ki, amely egy annyira kiterjedt időintervallumra jellemző, hogy az adott szituációt az egész időszak jellegzetes tulajdonságának tekintjük (Comrie 1976, idézi Gugán 2008: 72; illetőleg Heine–Kuteva 2002: 21 szerint olyan esemény aspektusát jelöli, amely szokás szerint, különféle alkalmakkor ismétlődve fordul elő).

A történeti adatokat tekintve a kódexirodalomból az alábbi előfordulásokat közli a NySz.: „1512–1513: Tahat minden kethsegnekíl mícoron mínth nagobban *leýel* raýtad kýuúl ez velag zerent a testõn valo nõmorgatas haborusag tetel · es belõl az istennec akarattýához leýendez eggesílt” (NagyszK. 110/10).

³ Az első Káldi-féle adat a NySz.-ben is szerepel, ott azonban „Káldi:Bibl.” forrásmegadással.

⁴ Balassi Bálint összes költeményei: 11, elektronikusan lásd: <http://mek.oszk.hu/00600/00609/00609.pdf>.

„1531: Vakmerők, melliek az magúnk feié/-nek agiaskodasából, itiletiből, az / előttünk iaro Feiedelmeknek / tanachadasa ellen *léuélnék*. / El mulatott el henielt dolgok, melliek az restség miatt *léuélnék*, [...]” (ThewrewkK. 181/91r, Lelki tükör). A használat időbeli beágyazottságára ugyanakkor utalhat az a tény, hogy Thewrewk-kódex esetében egy 17. századi betoldás részeként jelenik meg a *lévélnék* (a kiadás bevezetője szerint e részletnek szövegpárhuzama sem ismeretes, Balázs–Uhl 1995: 22).

Az eddigiek alapján tehát egy részleges paradigmát lehet kimutatni, az egyes és többes számú 3. személyű alakok ismeretese, jelen és múlt időben egyaránt. A 16. századi előfordulásokra visszatérve Bornemisza Péter röviden *Ördögi kísértetek* címmel emlegetett művéből (*Negyedic része az evangeliomokból es az epistolakból valo tanusagoknac...*) idézi Simonyi (1883: 460), illetve a NySz.: „1578: Régen nádorispánnak *léiélt* hintó szekere; most minden hintókat kíván.” (Bornemisza *Negyedik része...* 545).⁵ Ugyanebben a forrásban (Eckhardt Sándor közlésében, a *leyieltec* jegyzetbeli magyarázata: ’voltak’, ugyanakkor ’lettek’-ként is értelmezhető): „1578: Mostis köztünkis *leielnec* ily dolgoc, mit gondolsz Maria Magdolnarol, Es arrol, kiből az wr het ördögöt üzet vala ki, menyi kinyais, es az vtan menyi örömeis volt” (Bornemisza: *Ördögi kísértetek* 117; *Negyedik része...* 781); „1578: Azert valamikor etket fel szöttec, az aztalnakis egyik tabliaiat fel vöttec, es azoc alol soc fele madarac röpdöstec: Czac szem feny veztő legeltetesec, kic soc költseguel *leyieltec*” (Bornemisza: *Ördögi kísértetek* 209, *Negyedik része...* 907).

Simonyi a 17. századból Zvonarics Mihály fordításában mutatta ki a *lévél*-t (Andreas Osiander Pápa nem pápa című munkájában): „1603: Michoda vetek *leuell* az Tapasagban az poenitentianak, es az eleg tetelnec megh hagyasaban?” (49); „1603: Minden napon meg aldoztatik penig az szentsegeben, mert az szentsegeben emleközeti *leuel* annac ammelly egiczer meg löt” (141); „1603: ...fogadasok tetettenec, es szarandoc irasok vetettenec föl mellyek ackor haznossan *leuelnek* vala, mikor meg vyonnan valo es bizonios emleközetek volt azoknak, es az Isten tagadhatatlan czuda tetelekkel öket kik meg holtac mutattia vala maganak elni” (210–1).

Lukács Lőrinc (1883: 518–9) megjegyzi, hogy az 1664–1667 között megjelent Pozsonyi kert 1753-as újrakiadásában a kevés változtatások egyike, hogy a *lévél* előfordulásai lecserélődnek *lesznek*-re, illetve *levél*-re is. Ebből Lukács arra következtet, hogy bár a 1667-ben még „közkeletű és gyakori használatú volt” a *lévél*, 1753-ban már nem, vagy alig értették (legalábbis a Dunántúlon, lásd még Szily 1898: 270–271). Szily (1898: 271) még Bod Péter szótára kapcsán említi meg, hogy Bod – vagy munkatársa – sem érthette a *lévél* jelentését a német értelmezés tükrében: „A PP. [Páriz Pápai: Dictionarium 1708; 1762] *leélmi*, ’esse solere’ magyarázatához PPB. [Páriz Pápai-Bod: Dictionarium 1767, 1801] ezt függeszti: ’ableben’, ’vor sich leben”.

Simonyi (1883: 462) idéz egy további adatot az „Elménknek Istenben foelmeneteléruel a’ teremtet állaton Garádichin Robertus Bellarminus Jésuiták Rendiboel-való Cardinal Koenyvechkéje” című műből, megjegyezve: „és u.ott több helyen”: „1639: leg-kiváltképpen a’ Fejedelmek házában sokféle ékeségek vannak,

⁵ A prédikációs kötet jelenleg hiányos formában érhető el (RMK I. 146), sem az 545., sem a 907. lap nem ellenőrizhető.

mellyek a városban nem *lévélnék*” (Tasi Gáspár: 405, idézi Simonyi 1883: 462). A forrást visszakeresve azonban sem a kérdéses szövegrész nem került elő, sem a *lévélnék* más kontextusokban (az RMK I. 687. alapján).

Király Pál (1883: 560–1) hoz példát 18. századi forrásból is, Vetsei P. István magyar geografiájából (a Zanathi Józseftől „megjobbítottat s megbővítettett” 1757-es kiadásból) ugyanis ott használatos igeneves formában, jelzőként: *levelt hadisegítő seregek* (18), *körülötte lévélt árkat* (108) *benne lévélt Lakosokat* (224). A példák alapján Király (1883) arra következtet, hogy a *lévélnék* mint forma mégsem halt ki, viszont „tájdivatos”, az északi, északkeleti területre jellemző (emellett szerinte nem nyilvánvaló a frekventatív jelentés). Szily Kálmán idéz további 18. századi adatot: „1742: oll punctumok proponáltattak, mellyekre váloszolnyi hatalmokban nem *lévélt*” (Kovács János: *Continuatiója a magyar Chronikának 1742–1750: 32*, idézi a NyÚSz. 603).

A további adatok gyűjtését megnehezítik az alakváltozatok *lejel* ~ *lévélnék*, illetve ezek lehetséges (ékezetes vagy anélküli) írott formái – utóbbiak a karakterfelismerést is nehezíthetik, hiszen például az elektronikusan is elérhető RMKT esetében az ismert adat sem jelent meg a célzott keresés ellenére. Így természetesen számos előfordulás lappanghat, illetve a 16–17. századi nyomtatványok nagy része csak manuális módon kereshető. Míg a Tasi Gáspár-féle nyomtatványból nem sikerült visszakeresni a *lévélnék* formát és kontextusait, addig a Lippay-féle *Pozsonyi kert*ben valóban markáns használata mutatható ki. Az alábbi példák mutatják a habituális jelleget, megfeleltethetők a *szokott lenni* szerkezettel (lásd még NySz. és Király 1883: 518–9): „1664–1667: Ennek száporítása így *lévélnék*” (I/103); „1664–1667: [spanyol legyek ...] az ember testén-is hójagot vonsznak, kivált-képpen a’ ki az körös-fán, és fagyal-fán *lévélnék*” (II/241); „1664–1667: A’ Kaiszi barackot, magon-is ültetik, s’ oltyák-is, de a’ kit magon ültetnek, nem *lévélnék* olyan öreg és jó, mint az, a’kit óltottak” (III/187); „1664–1667: A’ dombocskán, avagy a’ helyek és szőlők lábában, és ahoz-közel örömet lével: száraz és köves földet kedvel, a’hol tenyészöb léssen, és job izü gyümölcsöt hoz (III/198)”; „1664–1667: Elsöben némely dió igen fás *lévélnék*: úgy hogy, a’ bélit-is nehezen vájhatni-ki. (II/206)”. Maga a *szokott lenni* szerkezet – az általam látott mintákban legalábbis – nem jellemző, így nem kifejezetten variációról beszélhetünk ebben az esetben, hanem kategorikusnak tűnik a *lévélnék* használata ebben a funkcióban. Lippay 1662-ben Nagyszombatban, majd 1674-ben Lőcsén kiadott Kalendáriumában (*Calendarium oeconomicum perpetuum*) ugyancsak használatos a *lévélnék*, mindkét kiadás alapján: „Ha pedig szeles étszaka *lévélnék* új esztendőnek első napjára virradora, örömet Pestis következik” (1/1.); „Ha Sz. Egyed napján jó üdö *lévélnék*; az ösz is jó léssen, és bor-is” (64/211.). A *Pozsonyi kert* alapján tehát valóban jó néhány *lévélnék* kimutatható, illetve Lippay más írásában is használja ezt a formát, mégsem beszélhetünk markáns korszakjellemzőről az eddigi adatok alapján.

A NySz. Bercsényi Miklós leveleiből idéz még egy adatot; a többkötetes levelezésben további két előfordulás található: „1704: Ez, Nagyságos Uram, nagy beneficium, annyival is inkább, hogy Újvár is erre hallasztott, – az honnan ma az Óber-Wajdájok, az ki nekem is Óber-Wajdám *lévélnék*, ma kigyütt, igen biztat: 10 bombát nem nem várnak, már is köznemet declarálván magokot” (I. kötet: 87, 37. sz.);

„1704: Éppen most, estve kilencz óra után érkezett Beleznai nevő portás hadnagya Ocskainak, az ki hozott két németet az tábor mellől, midőn ma masírozott; egyik prófusz, – az nem igen akar szállani; másik Forgács lovásza *lévélt*, most szolgált más oblaitmannál” (I. kötet: 186, 83. sz.); „1708: Eddig folytatván leveletem, érkezett német tábornak vizsgálására expedieált emberem; az is recognoscálja: sem bagázsiája, sem pediglen infanteriája nincsen, következőképpen munitiója is. Bagázsiája püspöki szigetben lévő hajlásban, az hol Túróczi Uram *lévélt*, vagyon helheztetve” (Galánthai Balogh István gr. Bercsényi Miklósnak, 3. kötet: 27, 76. sz.).

Az első *lévélt* kapott egy értelmezést segítő jegyzetet a szövegkiadótól: „Lévél: ódon, de egészen szabályos alkatú múlt-részesülője a lenni igének” (Thaly 1875: 87). Mivel a levelek keltezése 1704 és 1708 közötti, emellett nemcsak Bercsényi írásaiban jelenik meg a forma, arra következtethetünk, hogy a *lévél* a 18. század elején még nem szorult teljesen vissza. A fenti három szövegrészben a *lévélt* jelentése sem annyira egyértelmű, az előfordulások a rendszeresség, szokásszerűség mellett pusztán tartós állapotként, ’volt’-ként is értelmezhetők. Kortársra, Károlyi Sándor önéletírásában ugyancsak találtam egy előfordulást (jóllehet a szöveget közlő Szalay László tollhibát feltételez, ’volt’-ként azonosítja): „1696–1697: Ugyanezen esztendőben, öszre kelve, nagy tatár hír futamodván, noha alkalmas hajdúk és szolgálaim voltak az váramban, mindazáltal Erdélyből jöven ki passus mellett Kis Albert nevű hajdú hadnagy, ki azelőtt Tökölyi hadnagya is *levelt*, aztat hívtam be magamhoz” (Károlyi Sándor Önéletírása I. 49 [VIII. rész]).

Károlyitól hivatalos szövegben, szerződésben is előbukkant ez a forma: „[év nélkül]: Károlyi jószágomban *lévélt* [levő – a közlő megjegyzése] arendátorságának ideje alatt a megalkudott árendát időről időre pontosan befizette” (idézi Carmilly–Weinberger 1995: 130).⁶ Károlyi Sándor feleségének, Barkóczy Krisztinának egyik levelében ugyancsak előfordul a *lévél*, jóllehet a szövegközlők jegyzete szerint hibaként, a közlésben ezért *lévén* szerepel: „1722: András Tarcalra lévén, [lábjegyzetben: „az eredetiben tollhibából: *lévél*”] felszakasztottam levelét, melyre így válaszolhatok” (Bark. II. 641.).

A létige e formája a 17. századi, illetőleg a 16–18. századi magánlevelek és perek adatbázisából (Történeti magánéleti korpusz, TMK, leírását lásd Dömötör et al. 2017; Novák et al. 2018) jelenleg nem mutatható ki, miközben a TMK összesen 23 416 létigei lemmájú alak találatát tartalmazza, egy-egy találatban akár több előfordulással is, a *szokott* pedig segédigei és igenévi/melléknevesült használatban egyaránt jellemző; 271 segédigei, illetve 37 melléknevesült találat, a legkorábbi adat 1526-ból való (ÓmLev. 56b).

A korpuszon kívül ugyanakkor előfordul a *lévél* néhány 18. századi boszorkányperben, méghozzá pusztán ’volt’, illetve ’voltak’ jelentésben, nem habituális értelemben: „1721: azelőtt az ördögöktől kinzása *levelt* és azok miatt teste megkékült” [...]

⁶ A pontos forrásról közelebbi nem derül ki az azt idéző kötetből: „Josephovics Lázár árendási működését maga gr. Károlyi Sándor méltatta az egyik italmérsi szerződésben: ’(Nagy-) Károlyi jószágomban *lévélt* [levő] arendátorságának ideje alatt a megalkudott árendát időről időre pontosan befizette, hozzám való igazságát köteletségének tartotta” (Carmilly–Weinberger 1995: 130).

Meggyógyította a nemzetes Gyulai uram lovát is „kinek far zábája *levelt*, hamuból paraszt és három eleven szenet öszve timporálván egy kanna vízben, meghosta lábait és fejét és innya adott abbul, azonnal fölugrott és semmire[!] gongya sem *levelt* az után [...] „Nem tudgya kinek hitták egyébnek, ha nem Pannának, ki is özvegy *levelt* és Bagotán halt meg” (Alapi 12, Kisebb források I. 477).⁷ Egy további iratban: „1727: s micsoda olvasások vagyis imádságok *léveltenek* azok? [...] Nemdenem az midőn Ersek Újvárban nem réghentem meghégedtetett Boszorkányoknak Examenjek az Tektes Érseki Uraságh Székén *levelt* magha fiát hogy kikre vallanak el küldötte volna alatomban halgatni s tudakozódni” (Alapi 40, Kisebb források I: 505). Valamint: „1733: Tudgya-e honnand származott és mennyi időtül fogvást lakjék itten, az előtt hol *lévölt* maradása és mi formán gyött el [...] kit babonázott olly formán magához és fajtalan szövetsége *lévölt*-e valakivel s hol és ki Házánál, tudva-e vagy titkon?” (Alapi 50, Kisebb Források I: 515).⁸

Az 1721-ből származó perszöveget a Magyarországi boszorkányság forrásai II. kötete is közli;⁹ a vádlott kihallgatásában további előfordulásokat találhatunk: „1721: Minémü hitü *level* az incusata és hány esztendős? [...] Vagyon e valamely billege az ördögnek rajta és hol, s micsoda testen *level*?” (Bessenyei II: 76). Az 1727 augusztusából származó, Alapitól idézett perszöveg (azaz a Jászberényi Judit elleni eljárás) nem szerepel a Bessenyei-féle közlésben, a többi irattól eltérően egyelőre kézirata sem érhető el. Az 1727 december és 1728 január között zajló, Baranyai Katalin elleni ügyből Alapi a vádlott kihallgatását foglalja össze – a szövegközlés kevés egyezést mutat a Bessenyei-féle kiadással, többek között az alábbi előfordulás sem jelenik meg Alapi közlésében: „1727: Barsi Pálné, mely most véle edgyütt a fogságban hever és azt vallja, hogy ez sokkal régib boszorkán *levelt* magánál” (Bessenyei II: 104).¹⁰ Az 1733-ból származó forrás későbbi kiadásában ugyancsak megjelenik egy további előfordulás, ezúttal egy tanúvallomásbeli kiegészítés részeként: „1733: az urával (ki is Konkoly László uramnak ispánja *levölt*)” (Bessenyei II: 109). A kézirat alapján ezt követi egy további előfordulás: „mintegy két Esztendeigh *Lévölt*

⁷ Újabbán a forrás kézirata elérhető https://boszorkanykorok.hu/src/docs/72106KoKe2cBJ2016_compressed.pdf (a letöltés időpontja: 2021.03.25.); az iratot ellenőrizve *semmire* helyett *semmi* szerepel – ezzel együtt a szövegrészletek közlése adekvátnak tekinthető.

⁸ E forrás kézirata szintén elérhető: https://boszorkanykorok.hu/src/docs/73301KoKe2cBJ2018_compressed.pdf (a letöltés időpontja: 2021.03.20.) – az iratot ellenőrizve valóban *levölt* formák találhatók az idézett helyeken.

⁹ A kézirat alapján: *Minému hite'n level az I. [= vádlott] e's hanj esztendős [...] Vagyoné valamelj Billeghe' az ördöghnek rajta e's hol, s. micsoda Testen level.* A két forrásközlés az egyik előfordulás kapcsán különbözik: „1721: egy nagy fekete sereg hozzája ment zászlókkal, azkik között is zászló tartó *levelt* Madaron lakozó Jankus Gergely” (Bessenyei II: 78); „1721: kik között zászló tartó *levén* Madaron lakozó Jankus Gergely” (Alapi 12, Kisebb Források I: 479). A kézirat alapján *levelt* szerepel, jóllehet a szó végén a *t* olvasata nem kétségtelen (előtte viszont az *l* egyértelmű).

¹⁰ E forrás kézirata is elérhető: https://boszorkanykorok.hu/src/docs/72710KoKe2cBJ2017_compressed.pdf (a letöltés időpontja: 2021.03.20.) – valóban *Lévelt* forma olvasható a kérdéses helyen, a kihallgatást lejegyző kéz pedig azonosnak látszik azzal, aki Görbe Ilona ügyében a tanúkihallgatást rögzítette 1733-ban.

itten Helben lakása” (a szókezdő *L* halvány, de azonosítható; a kiadásban *évölt* szerepel). Az itt idézett kihallgatási szövegek mind Komárom vármegyéből valók: 1721 Madar (Barta Katalin ellen), 1727 augusztus, Bagota (Jászberényi Judit = Barsi Pálné ellen), 1727 december – 1728 január: Kamocsa (a vádlott, Baranyai Katalin Illováról, Trencsén vármegyéből való, a lejegyzők nem ismeretesek),¹¹ 1733 Ógyalla (Görbe Ilona ellen). Ezekon kívül egy további perszövegben is megjelent a *lévél*, Abaúj vármegyéből, Zsujtáról: „1715: Mit tud és mit hallott az megnevezett aszszonyra, az ki azelőtt bányai korcsmárosné is *levélt*, hiti szerint mondgya és valya meg az tanu!” (Bessenyei I: 32 – ugyanennek az ügynek egy további kihallgatásában is szerepel a kérdés ott már „midőn Telki Bányán korcsmárosné *volt*” formában, Bessenyei I: 35).

A boszorkányperekből idézett adatok több szempontból tanulságosak. Egyrészt a *lévél* a korábban idézett 18. századi adatokhoz hasonlóan nem kifejezetten habituális jelentésű a szövegekörnyezetek alapján, inkább ’volt’-ként értelmezhető – a múlt idő jelölésének *-tanak/-tenek* változatát is megkaphatta (*lévéltenek*). A komáromi területen belül az ógyallai forrásban az eddigiektől eltérő, feltehetően ejtészváltozatot tükröző alakban szerepel, *lévöl*. A *lévél* forma használatának társadalmi-pragmatikai vonatkozásaira nézve érdemes megjegyezni, hogy több esetben a tanúknak, illetőleg a vádlottaknak szóló hatósági kérdésekben szerepel; a tanúk beszámolóiban mindössze kétszer jelenik meg, az egyik kiegészítő megjegyzésként. A vádlottak válaszaiban ugyanakkor előfordul (egyszer közvetlenül egymás után szerepel a kérdésben és a válaszbán: *micsoda testen level – az ördögöktül kínzása levelt*), az azonban nem egyértelmű, hogy valóban az aktuális vádlott szóhasználatát követi-e a lejegyzés.

A Komárom és Abaúj vármegyei perszövegek egyúttal alátámasztják Király Pál (1883: 561) észrevételét, mely szerint a *lévél* használata az északi(-északkeleti) országrészre jellemző („tájdívatos”). A korábbi adatok nagyobb része szintén ehhez a területhez köthető (Bornemisza, Káldi és főként Lippay írásai alapján), szórványosan ugyanakkor nem példátlan máshol sem: a sárvári Zvonarics Mihály fordításában éppúgy előkerült, mint a nagykarolyi Károlyi Sándor írásaiban. Több esetben ugyanakkor nem lokalizálhatók az előfordulások (a perszövegek esetében sem kétségtelenül, hiszen a forma éppúgy származhat a helyi vádlottól, mint az akár más területről származó hatósági személyektől), az adatok száma pedig túl kevés ahhoz, hogy határozottabb következtetéseket fogalmazzunk meg.

A *lévél* viszonylagos ritkaságára lehet következtetni abból is, hogy a 17–18. századi nyelvtanok (Komáromi Csipkés, Pereszlényi, Csécsi vagy épp Kövesdi) nem tárgyalják, ahogy magát a tartós, frekventatív vagy habituális jelentést sem.

A *lévél* habituális funkciójának kialakulását többszörösen motiválnak tekinthetjük. Viszonylag általános ugyanis a különböző nyelvekben, hogy a folyamatos-ságot, tartósságot jelölő elemekből (akár igékből is) válhatnak habituális jelentésű formák, jellemzően segédigészerű elemek vagy aspektusjelölő markerek (részletesen Heine–Kuteva 2002: 93). A létezést kifejező – ’létezik’, ’él’, ’van’, ’marad’ jelentésű igékből számos nyelvben vált (progresszív aspektuson keresztül vagy önmagában is) habituális marker (Heine–Kuteva 2002: 127, lásd még a mozgást

¹¹ Az 1733-as per esetében név szerint szerepel két hatósági személy: Marcus Akacs, Stephanus Baranyay, az aláírás alapján az előbbi lehetett a lejegyző.

vagy testtartást, helyzetet jelölő igék, 59, 193–194). A *lévél* esetében a létigei szótó mellett a frekventatív-duratív *-l* képző által is motivált a habituális jelleg, jöllehet az ezt kifejező elemek általában segédigévé vagy egyéb, morfémaszintű markerekké grammatikalizálódtak. A *lévél* azonban főigei szerepű a mondatban, másik igével, főnévi igenévvel nem alkot szerkezetet, így a speciális funkció mellett nem történik kategóriaváltás. A 18. századi adatok egy részében pedig a szokásosság helyett az általánosabb 'volt' értelmezés is lehetséges, főként olyankor, amikor az összetett állítmányhoz hasonló szerkezetekben fordul elő (pl. *Óber-Wajdám lévél, lovásza lévél, hadnagya lévél, ispánja lévölt* stb.).

A *lévél* ritkaságának és perifériára kerülésének több oka is lehetett mind az alak, mind a funkció szempontjából. Az alakot tekintve a hangjelölés miatt, főként a magánhangzók hosszúságának nem jelölése esetén alkalmi homonímia is kialakulhatott az elbeszélő múlt *lél~levél* formájával (jöllehet az 2. személyű), illetőleg a *levél*-l el is – a jelentésbeli kapcsolat hiánya ellenére is –, ahogy Lukács Lőrinc megjegyzi a Pozsonyi kert későbbi kiadása kapcsán. A funkció szempontjából pedig jóval általánosabb volt a *szokott* + főnévi igenév, amely a legkorábbi nyelvemlékeinktől adatolható habituális segédigei használattal (a grammatikalizáció sajátosságairól részletesen lásd Gugán 2008: 72–3). A szokásosságot emellett akár az egyszerű *van* és a *lévén* is kifejezhette, legalábbis implikálhatta, utóbbi ráadásul hangalakilag is hasonló a *lévél*-hez.

Ezzel együtt táji kötöttséggel a későbbiekben sem példátlan a létige e sajátos alakja. Simonyi (1883: 462) szerint a *lévél* összevethető a Göcsejből, Vas megyéből, és az Őrség környékéről adatolt *lëveget, lööget, löjöget* 'szokott lenni, gyakran van' formákkal (Szinnyei, MTsz. *lëvëget* címszó). A Szinnyei-féle Magyar tájszótárban címszóként is megtalálható a *levél* Ipoly völgye, illetve Kovár vidékéről; *levél, lévél* (Nyr. XVI: 525) és Bars megyében *levél* 'szokott lenni, van' jelentéssel: „A mi határunkban sok út *levél*.” „Máskor ilyenkor mindég a szőlőben *levéltünk*” (Bars m., Új-Bars, Király Pál, idézi Szinnyei). Jöllehet az ÚMTsz. nem veszi fel a *levél* címszót, a koloni nyelvjárás fonológiai rendszerével kapcsolatban Arany A. László éppen a *levélt* formát hozza példaként egy ejtésbeli jelenségre: „Polifonematikus [*i* + *l*] értékű *i* a gyakorító igék képzőjében [*livít*] (a. mi. [*levélt*] a [*lenni*] igétől)” (1944/2007: 135). A *levél* tehát ritkasága (illetve problémás azonosíthatósága) ellenére sem szorult ki teljesen a nyelvhasználatból.

Jelen írás elsősorban felelevenítette a több mint százéves szakirodalmat, kiegészítve néhány adalékkal. További lappangó (történeti) adatok felszínre kerülése lenne szükséges ahhoz, hogy a *levél* kialakulásáról, használatáról és a területen kívüli beágyazottságáról árnyaltabb képet kapjunk.

SZAKIRODALOM

- Dr. Alapi Gyula 1914. *Búbájások és boszorkányok Komárom vármegyében*. Komárom.
- Arany A. László [1944]2007. Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárásba. In: Tóth Károly – Végh László (szerk.): *Emlékkönyv Arany A. László tiszteletére*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Samorin, 111–220.
- Bark. 2. = Kovács Ágnes – Fogarassy Zoltán 2017. *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Második kötet (1712–1724)*. Debrecen.

- D. Bartha Katalin 1958. *A magyar szóképzés története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bercsényi = *Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez 1704–1712, I–IV.* (Rákóczi Ferenc levéltára VI.) Közli: Thaly Kálmán. MTA, Budapest, 1875–8.
- Bessenyei I–II. = Bessenyei József (szerk.) 1997, 2000. *A magyarországi boszorkányság forrásai I–II*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bornemisza Péter 1578. *Ördögi kísértetek*. Közreadja: Eckhardt Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- Bornemisza Péter 1578. *Negyedic része az evangeliomokból es az epistolakból valo tanusagoknak, melyeket a keresztyeneknek gyulekezetibe szoktac predikalni minden ünnep nap. Kit az Wr Iesusnac Lelke által az együgyü keresztyeneknek idvösseges epületekre*. RMK I. 146.
- Bornemisza Péter 1955. *Válogatott írások*. Összeállította és a jegyzeteket írta: Nemeskürty István. Magyar Könyvtár – Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Carmilly-Weinberger, Moshe 1995. A zsidóság Erdély és a Bánát gazdaságát életében (16–18. század). In: *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 125–133.
- Csészi János 1708. *Helyesírási-grammatikai megjegyzések* = Observationes orthographico-grammaticae. Szerk.: Zsilinszky Éva. Ford.: C. Vladár Zsuzsa. Budapest, 2009. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 230.)
- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszpépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.
- Gugán Katalin 2008. A központi segédigék története a középmagyar korpusz tükrében. In: Haader Lea – Horváth László (szerk.): *Tanulmányok a középmagyar kor mondattana köréből*. Tinta, Budapest, 64–76.
- Heine, Bernd – Kuteva, Tania 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613463>
- Káldi = Az vasarnapokra-valo predikatzioknak első része, advent első vasarnapiatol-fogva Sz. Haromság vasárnapjág / Irta az hivek vigasztalasa és jobbülésára az Jesus-alatt vitezkedő társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap. [Bécsben–] Pozsonyban. MDCXXXI [1631]. RMK I. 601.
- Kalendárium 1662, 1674. = Lippai János: *Calendarium Oeconomicum Perpetuum, Az az Esztergami Érsek Urunk ő Nagysága Posoni Gondviselőjének Majorságrúl irt Laistroma, minden Esztendőre, kiből minden Major Gazda hórúl hora egész esztendő által mit munkálottasson az Majorság körül, meg tudhattya*. Most újjonnan Magyar nyelven ki bocsáttatott. Schneckenhaus Menyhárt Venceszló, Nagy-Szombatba. RMK I 995, RMNy 3054; Lötzen. 1674. Brewer Samuel által. RMK I. 1167.
- Károlyi = *Gróf Károlyi Sándor Önéletírása és naplójegyzetei*. Közreadja: Szalay László. Heckenast Gusztáv, Pest, 1865.
- Király Pál 1883. Lével. [Helyreigazítások, magyarázatok.] *Magyar Nyelvőr* 12: 560–1.
- Kiss Ignác 1884. *Káldi György nyelve*. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva 1989. *Magyarországi boszorkányperek. Kisebb forráskiadványok gyűjteménye 1–2*. MTA Néprajzi kutatócsoport, Budapest.
- Komáromi Csipkés György 1655. *A magyar nyelv magyarázata = Hungaria illustrata*. Szerk.: Zsilinszky Éva. Ford.: C. Vladár Zsuzsa. Budapest, 2008. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 228.)
- Kövesdi Pál 1686. *A magyar nyelv alapjai*. = Elementa linguae Hungaricae. Szerk.: Zsilinszky Éva. Ford.: C. Vladár Zsuzsa. Budapest, 2010. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 232.)
- Lukács Lőrinc 1883. Lével. [Helyreigazítások, magyarázatok.] *Magyar Nyelvőr* 12: 518–9.

- MTsz. = Szinyei József 1893–1901. *Magyar tájszótár 1–2*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest. [Hasonmás kiadás: Nap Kiadó, Budapest, 2003.]
- NagyszK. = *Nagyszombati Kódex 1512–1513. A nyelvmélek hasonmása és betűhű átírata*. Bevezetéssel és a jegyzetekkel, közléteszi: T. Szabó Csilla. Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 2000. (Régi Magyar Kódexek, 24.)
- Novák, Attila – Gugán, Katalin – Varga, Mónika – Dömötör, Adrienne 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28. <https://doi.org/10.1007/s10579-017-9393-8>
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvmélekektől a nyelvújításig 1–3*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- NyÚSz. = Szily Kálmán 1902. *A magyar nyelvújítás szótára I–II*. Hornyánszky, Budapest.
- Pereszlényi Pál 1682. *A magyar nyelv grammatikája* = Grammatica lingvae Ungaricae. Szerk.: Zsilinszky Éva. Ford.: C. Vladár Zsuzsa. Budapest, 2006. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 226.)
- Pozsonyi kert = Lippay János: *Posonyi kert*. Nagyszombat–Bécs. 1664–1667.
- RMKT 4. = *XVI. századbeli magyar költők művei 4. kötet 1540–1575*. Közléteszi: Szilády Áron (Régi magyar költők tára 4.) MTA, Budapest, 1883.
- Simonyi Zsigmond 1883. Lejel. [Helyreigazítások, magyarázatok.] *Magyar Nyelvőr* 12: 461–2.
- Szily Kálmán 1898. *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez*. Hornyánszky, Budapest. http://real-eod.mtak.hu/8831/1/MTA_ElnokokFotitkarokMunkai_SzilyKalman_183654.pdf
- Tasi Gáspár = *Elménnek Istenben foel-meneteléruel a' teremtet állaton Garádichin Robertus Bellarminus Jésuiták Rendiboel-való Cardinal Koenyvechkéje* / Mellyet mostan Magyarúl irt és ki nyomtattott Tasi Gaspar. Bartfán. 1639 eszt.. Kloesz Jakab által. RMK I. 687 https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0687-RM_I_8r_0199/?pg=185&layout=s.
- ThewrewkK. = Thewrewk-kódex, 1531. A nyelvmélek hasonmása és betűhű átírata. Közléteszi: Balázs Judit – Uhl Gabriella. A MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1995. (Régi Magyar Kódexek, 18.)
- TMK = Történeti magánéleti korpusz, <http://tmk.nytud.hu/>.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár 1–5*. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- Vetsei P. István magyar geográfiája, az-az, ez egész világ négy részeinek, úgymint Európának, Asiának, Afrikának és Amerikának, 's benne lévő sokféle országok nemzetségek; azoknak eredetek, természetek, 's nevezetesebb szokásainak, vallásainak, imperatorinak, királyinak, 's több egyéb elmét vidámító hasznos dolgainak rendes és rövid leírása... A' M.N. Károlyi gróf, Károlyi Ferentz Ur ő Excell. Priv . Typographiájában Sz. N. Pap István és Biró Mihály Typogr. által, 1757.
- Zvonarics Mihály 1603. *Papa nem papa, az az a papanak es az papa tizteloeinek Luther ertelme zerent valo vallasok az keresztyeni tudomannak fő rezeirul*. Írta: Osiander Andreas, Fordította: Zvonarics Mihály. RMK I 384. <https://mek.oszk.hu/13700/13745/13745.pdf>.

Varga Mónika

tudományos munkatárs

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Történeti és Uralisztikai Intézet

<https://orcid.org/0000-0002-5389-2167>

SUMMARY

Varga, Mónika

In search of a special form of the copula

In the pages of *Posonyi kert* [A Garden in Pressburg, 1664–1667] by János Lippay, a special Hungarian word form often crops up. The form *lévél* prompts questions about its structure, meaning, and origin. That such questions also arose earlier on is shown by the fact that Szarvas and Simonyi's dictionary devotes a separate entry to it, and that as many as three articles discuss it in the 12th volume of *Magyar Nyelvőr* (1883). The present paper reviews the claims made over a century ago, complements them by a few more recent data and draws conclusions from them. In present-day terminology, the term *habitual* would cover the meaning of *lévél*: it expresses situations that characterize a lengthy time interval such that they can be seen as a characteristic feature of the whole interval. In *lévél*, the stem *lév-* 'be' occurs with the frequentative-durative suffix *-l*, motivating the habitual character of the form. Items of this type have usually been grammaticalized into auxiliaries or other morpheme-level markers, but *lévél* has a main verb role, thus no category shift accompanies its special function. In Lippay's writing, *lévél* does not only correspond to the construction *szokott lenni* 'usually is/was': it appears to be categorically present in this function. On the other hand, in some 18th-century data, the more general meaning 'was' also proved feasible, in addition to the expression of usualness. On the basis of dialect dictionaries and descriptions of the phonological systems of certain dialects, it can be said that the form *lévél* may not have been eliminated from use until the very recent past (it may have been characteristically present primarily in the North-Eastern region earlier on, too).

Keywords: Hungarian historical linguistics, morphosyntactic variation, habitual meaning, grammaticalization, geographical variant.

Az ige jelentésének összefüggése az igei vonzatstruktúrával**1. A vonzat fogalma**

A Magyar grammatika szerint az állítmány szervezi meg a tagolt mondat minimális struktúráját, szemantikai és grammatikai tulajdonságaitól függ, hogy van-e a mondat minimális szerkesztésében alany, tárgy, határozó vagy jelző. A mondat szerkezeti vázát az állítmány és annak kötelező bővítményei (azaz vonzatai) alkotják (Lengyel 2000: 399–409). A Magyar grammatika a vonzatot úgy határozza meg, mint „olyan bővítmény, amely egy régens által megkívánt szintaktikai funkciót tölt be, s szervesen hozzátartozik az alaptag jelentésszerkezetéhez; olyan mozzanattal egészíti ki az alptag jelentését, amelyet az szükségképpen megkíván” (Keszler 2000: 359). A régens tehát a vonzat alaptagja, amelynek jelentéséhez szorosan kötődik a vonzat jelentése.